

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 781-805

**Ortak Hadisler Bağlamında Ehl-i sünnet ve Şîa'ya Göre Firâset
Rivayetinin Değerlendirilmesi II: Şîî Rivayetler**

The Evaluation of Firâsah Narration According to Ahl al-Sunnah and Shia
in the Context of Common Hadiths II: Shiite Narrations

Mustafa TATLI

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar
Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis ABD,
Assistant Professor, Kütahya Dumlupınar University,
Faculty of Islamic Studies, Department of Hadith,
mustafa.tatli@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7573-2896

DOI: 10.47424/tasavvur.1159864

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 09 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Tatlı, Mustafa. "Ortak Hadisler Bağlamında Ehl-i sünnet ve Şîa'ya Göre Firâset Rivayetinin Değerlendirilmesi II: Şîî Rivayetler". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 781-805.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1159864>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın temel hadis kitaplarında yer alan ortak rivayetler, mezhep içi ve mezhepler arası ilişkilerin tespitinde önemli bir inceleme konusudur. Bu rivayetlerin önemli bir kısmında iki mezhebin, müşterek hadislere farklı anlamlar yükleyerek veya ziyadelerde bulunarak birbirlerinden ayrıldığı görülmektedir. Özellikle iman esaslarıyla ilgili ortak hadislerde Şîa'nın yaptığı ziyadelerde velayet, imamın gerekliliği, imamların masum ve muhaddes olması gibi hususların delillendirildiği anlaşılmaktadır. Kimin haklı olduğu bir tarafa ortak rivayetlerdeki anlam ve lafız farklılıkları hem mezhepler arası hem mezhep içi ayrılıkları ve oluşum süreçlerini takibine katkı sağlayabilmektedir. Bu hususları bir örnek üzerinden görebilmek için müşterek rivayetlerden firâset hadisi ele alınmıştır. Müstakil bir çalışmada firâset hadisinin, Ehl-i sünnet içinde özellikle sûfi gelenekte yer bulduğu ve Ehl-i sünnet'e Şîa'dan geçmediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu makalede ise hadisin Ehl-i sünnet'ten Şîa'ya geçip geçmediği ortak râviler incelenmek suretiyle araştırılmış, fikrî bir etkileşimin olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Ehl-i sünnet içerisinde sûfilerin firâset anlayışına yüklediği anlamın Şîa'da imamların muhaddes olma özelliğine benzediği tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak Şîa'nın firâset hadisine bazı ziyadelerde bulunarak Ehl-i sünnet'ten farklı çıkarımlara gittiği belirlenmiştir. Ayrıca Şîa'nın mezhep içi ayrışmalarında İsnââşeriyye'nin kendi haklılığını teyit etmek için firâset hadisini diğer gruplara karşı delil getirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şîa, Ortak Rivayet, Firâset, Şîî Rivayetler

Abstract

The common narrations in the main hadith books in the tradition of Ahl as-Sunnah and Shia are an essential subject of examination in determining the relations within and between sects. In the significant part of these narrations, the two madhhabs differ by attributing different meanings to the common hadiths. It is understood that Shia's practices such as walaya, the necessity of the imam, being innocent and muhaddath of the imams are proven especially in the common hadiths related to the principles of faith. Aside from who is right, the meaning and wording differences in the common narrations could provide an understanding of the differences and formation processes between

and within the sects. For example, the hadith of firâsah, one of the common narrations, has been discussed. An independent study concludes that the hadith of firâsah found a place in the Ahl al-Sunnah, especially in the Sufi tradition and did not pass on to the Ahl al-Sunnah from the Shia. This article has examined the common narrators of whether the hadith passed from Ahl al-Sunnah to Shia and has focused on whether there is an intellectual interaction. It has been determined that the meaning attributed to the understanding of firâsah by the Sufis among the Ahl al-Sunnah is similar to the imams' characteristic of being muhaddath in Shia. It has also been determined that the Shia made some additions to the hadith of firâsah and reached different conclusions from the Ahl as-sunnah. In addition, it has been seen that Ithnâshariya used the hadith of firâsah as evidence against other groups to confirm its justification in the sectarian divisions of the Shia.

Keywords: Hadith, Shia, Common Narration, Firâsah, Shiite Narrations.

Giriş

Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki müşterek hadisler, son yıllarda iki ekolün yakınlaştırılması amacıyla çeşitli çalışmalara konu edilmiştir. Ancak ortak hadisler incelendiğinde bu tür rivayetlerin çoğunda bazı lafız farklılıklarının olduğu veya bağlama göre anlayışın değişebildiği görülmüştür. Müşterek hadislerden olan firâset rivayeti, bu hususların takip edilebileceği bir örnek kabul edilebilir. Makale hacmini aşması ve Ehl-i sünnet ile Şîa'ya göre ayrı ayrı değerlendirme imkânı olması nedeniyle firâset hadisini, birbirini tamamlayan iki müstakil çalışmada incelemek mümkündür. Yayımlanan ilk çalışmada¹ özellikle Şîa'nın takrîbü'l-mezâhib amacıyla müşterek hadisleri toplamak için gerçekleştirdiği projelere değinilmiş,² Şîa'da bazı müşterek hadislerin bağlamının değişmesi ve lafızlara ziyade bulunulması meselelerini ele alan

¹ Mustafa Tatlı, "Ortak Hadisler Bağlamında Ehl-i sünnet ve Şîa'ya Göre Firâset Rivayetinin Değerlendirilmesi", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (2022): 709-743.

² Takrîbü'l-mezâhib amacıyla müşterek hadisleri toplayan kitapların güncel bir değerlendirmesi için bk. Ayşe Nur Duman, "Hadis Alanındaki Takrîbü'l-Mezâhib Literatürünün Değerlendirilmesi", *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2022), 87-115.

çalışmalara işaret edilmiştir.³ Daha sonra müşterek hadislerin mezhepler arasındaki isnad geçişini tespit etmek için Ehl-i sünnet ve Şîa'daki isnadların râvileri her iki ekole göre cerh-ta'dîl ve bidat ehl-i olmaları yönünden incelenmiş, ortak râvilerin iki ekolün meclisleriyle irtibatlı olup olmadıkları ekollerin teşekkül süreci gözetilerek araştırılmıştır. Buna göre, hasen li-gayrihi olarak değerlendirilebilecek bu hadisin Ehl-i sünnet'e Şîa'dan geçtiğini ifade etmenin zor olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hadisin Ehl-i sünnet içerisinde daha çok tasavvuf kitaplarında yer aldığı ve sûfîlerin bilgi kaynaklarından olan firâset anlayışına delil olarak kullanıldığı görülmüştür.⁴ Ancak çalışmanın genişliğinden dolayı Şîa'daki hadislerin aynı yöntemle incelenerek Ehl-i sünnet'ten Şîa'ya isnad yönünden bir geçişin olup olmadığı, hadisin Şîa'da nasıl anlaşıldığı, firâset hadisi bağlamında tasavvuf ile Şîa'nın bazı hususlardaki etkileşimi meseleleri üzerinde durulamamıştır. Bahsi geçen çalışmada tespit edilen bulguların anlam kazanması ve konunun bütünlük arz etmesi için firâset hadisinin Şîa'daki seyrinin de ortaya konulması yerinde olacaktır. Bu amaçla hazırlanan ikinci çalışmada, ilk olarak firâset rivayetinin Şîi hadis kitaplarında nasıl yer aldığı kronolojik olarak takip edilerek Ehl-i sünnet'ten farklı lafızların olup olmadığı araştırılmıştır. Ayrıca Ehl-i sünnet'ten Şîa'ya geçişi tespit için Şîi isnadlardaki râviler her iki ekolün rical literatüründe taranmıştır. Şîa'nın mezhep içi oluşum süreçlerinde firâset hadisinde lafız veya bağlam farklılığına gidip gidilmediğini görmek için İsnâaşeriyye'nin hadise nasıl bir yorum getirdiği tetkik edilmiştir. Ayrıca öteden beri merak konusu olan ve geniş araştırmaları gerektiren Şîa ile tasavvufun bazı görüşlerinde birbirinden etkilenmeleri hususuna firâset hadisi bağlamında kısaca değinilmiştir.

Şîi Kaynaklarda Firâset Hadisi

Şîi kaynaklarda yer alan rivayetler tetkik edilirken senedin sıhhat durumuna dair tespitlerde Ehl-i sünnet'teki gibi bir usul takip edilmemiştir. Nitekim imam merkezli hadis anlayışı, aynı naklin başka imamlara nispetini ge-

³ Konuyla ilgili en son ve en kapsamlı çalışma, Ayşe Nur Duman'ın *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleyni'nin el-Kâfi İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2022) isimli tezidir.

⁴ Tatlı, "Ortak Hadisler Bağlamında Ehl-i sünnet ve Şîa'ya Göre Firâset Rivayetinin Değerlendirilmesi", 711-735.

çerli kabul ettiği için Şii rivayet değerlendirmelerinde -en azından mütekadimîn döneminde- sübut meselesi problem teşkil etmemiştir.⁵ Ancak bağlamı bulunan hadislerin farklı imamlara aynı lafızlarla nispet edilmesi, farklı bir durumdur. Ayrıca bir hadisin aynı imama farklı şekillerde nispet edilmesi de takip edilmelidir. Bundan dolayı firâset hadisinin Şîa'daki sıhhat durumu, sened tenkidi yönüyle değil mezkûr hususlar gözetilerek takip edilmiştir. Özellikle aynı imama farklı lafızların nispet edildiği firâset rivayetleri, lafız farklılıklarının Şîa içerisindeki ekollerin oluşumuna etkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Ehl-i sünnet'in hadis kitaplarındaki rivayetlerde firâset hadisi daha çok Hicr Sûresi'nin 75. ayetiyle bağlantılı nakledildiği için Şîa'da da ilk olarak ilgili ayetle bağlantılı rivayetlere yer verilmiştir. Sonrasında ayetle bağlantılı olmayan rivayetlere temas edilmiştir.

1. İlgili Ayetle Bağlantılı Rivayetler

Hicr Sûresi 75. ayetini kapsayan firâset rivayetlerinin bir kısmında imamlar ayetin anlamına yönelik açıklamalar yapmıştır. Bu konuyla ilgili rivayetlerin yer aldığı en erken kaynak ulaşılabildiği kadarıyla Ebû Ca'fer es-Saffâr'ın (ö. 290/902) *Besâiru'd-derecât*'ıdır. Eserde konuyla ilgili "İmamların Yeryüzünde Mütevevssimler Olması" isminde bir başlık açılmış, rivayetler burada toplanmıştır. Bu rivayetlere göz atıldığında "Abbas b. Ma'rûf → Hammâd b. İsa → Rib'î → Muhammed b. Müslim" tarikiyle gelen bir rivayet şöyledir:

عن أبي جعفر عليه السلام في قول الله عز وجل: (إن في ذلك لآيات للمتوسمين) قال هم الأئمة ، قال رسول الله صلى الله عليه وآله: (اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنور الله) في قوله: (إن في ذلك لآيات للمتوسمين)

"Muhammed el-Bâkır "Şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır" ayetinde bahsi geçenlerin imamlar olduğunu söyledi. Ardından Hz. Peygamber'in ilgili ayetten sonra şöyle söylediğini belirtti: "Mü'minin firâsetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar."⁶ Senediyle birlikte nakledi-

⁵ Bekir Kuzudişli, "Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 66-67.

⁶ Ebû Ca'fer es-Saffâr, *Besâiru'd-derecâti'l-kübrâ fi fedâili Âli Muhammed (as)*, thk. el-Hâc Mirzâ Muhsin (Tahran: Menşûrâti'l-Âlemi, 1984), 375. Ayrıca bk. Hür el-Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa ilâ tah-sili mesâilü'ş-şerîa*, thk. Müessesetü Âli'l-Beyt (Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-Arabi, 1983), 12/38.

len bu rivayette, Muhammed el-Bâkır hadisi Sünnî kaynaklarda geçen şekliyle Hz. Peygamber'e nispet etmiştir. Ancak ayette geçen mütevessimlerden kastın imamlar olduğunu belirtmesi, dikkat çeken bir ayrımdır. "Muhammed b. el-Hüseyn → Amr b. Osman → Ebû Cemîle → Mufaddal b. Salih → Câbir el-Cu'fî → Muhammed el-Bâkır" senediyle nakledilen diğer rivayette ise mütevessim kelimesine dair bir açıklama yapılmaksızın Hz. Peygamber'in hadisi söylediği ve ardından ayeti zikrettiği yer alır.⁷ İlk rivayete nazaran ikincisinde imamlardan söz edilmemesi önemli bir ayrıntı olarak gözükse de Saffâr'ın ilgili başlıkta yer verdiği ondan fazla rivayetin tamamında imamlar kastedilir. Bu durumda Şîa özelinde ikinci rivayetle de imamların kastedildiğini ifade edilebilir.⁸

Firâset hadisi, Şîa'da hadislerin çoğunluğunun kendisinden nakledildiği Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilmiştir. "Ahmed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed el-Varrâk → Beşîr b. Saîd b. Kaylûle" isnâdıyla gelen rivayete göre Abdülcebbâr b. Kesîr et-Temîmî, dönemin Medine emîri Muhammed b. Harb el-Hilâlî ile Ca'fer es-Sâdık arasında şöyle bir konuşmanın geçtiğini aktarır:

Muhammed b. Harb: Allah Resûlü'nün torunu, sana sormak istediğim bir mesele var.

Ca'fer es-Sâdık: Dilersen sen sormadan öğrenmek istediğini şeyi sana haber vereyim, dilersen de sor.

Muhammed b. Harb: Allah Resûlü'nün torunu, sormadan önce nasıl biliyorsun?

Ca'fer es-Sâdık: Tevessüm ve firâsetle. Allah'ın "Şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır" ayetini ve Hz. Peygamber'in "Mü'minin firâsetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar." hadisini işitmedin mi?

⁷ Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 377. Aynı hadisi Küleynî, "Muhammed b. İsmail → Fazl b. Şâzân → Hammâd b. İsa" kanalıyla nakleder. Bk. Küleynî, *el-Kâfî*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, 4.bs. (Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1986), 1/218.

⁸ Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 374-77.

Nakle göre bu diyalogun ardından Ca'fer es-Sâdık onun sormak istediği hususu açıklamış ve sorusuna geniş cevaplar vermiştir.⁹ Ca'fer es-Sâdık'ın hadisi Hz. Peygamber'e nispet ederek rivayet etmesi dikkat çekmektedir. Ancak daha fazla öne çıkan husus, Ca'fer es-Sâdık'ın muhatabının kalbinden geçen duygu ve düşünceleri bilmesidir. Bu özellik, nübüvvet iddiası olmaksızın Allah'ın farklı yollarla imamların kalbine, karşılaşılan yeni olaylarla ya da insanların içinden geçenlerle ilgili bilgi ilka etmesi olarak tarif edilen *muhaddes* olmayı hatırlatmaktadır. Diğer bir ifadeyle imamların bilgi kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan muhaddes olma, diyalogda geçen tevessüm ve firâset bilgisine dayandırılmıştır. Böylece imamın bilgisinin sadece babaları vasıtasıyla kendisine ulaşan rivayetler ve yazılı belgelerle sınırlı olmadığı, sürekli bilgi elde etmeye devam ettiği görüşü teyit edilmiştir.¹⁰

Buna benzer bir diyalog İsnâaşeriyye'nin sekizinci imamı kabul edilen Ali b. Musa el-Rızâ (ö. 203/818) ile Abbâsî halifesi Me'mûn'un (hs. 198-218/813-833) meclisindeki bir adam arasında da geçmiştir:

"Temîm b. Abdullah b. Temîm el-Kureşî → Babası → Ahmed b. Ali el-Ensârî" isnâdıyla gelen rivayete göre Hasan b. Cehm şöyle anlatmaktadır:

Bir gün Me'mûn'un meclisine geldim, yanında Ali el-Rızâ da vardı. Fukahâ ve Ehl-i kelimadan farklı gruplar toplanmış ona soru soruyorlardı. İmam Rızâ ile gruptan bir adam arasında şöyle bir konuşma geçti:

Adam: Allah Resûlü'nün torunu, imamlık iddia eden kimsenin doğruluğu nasıl anlaşılır?

İmam Rızâ: Nas ve delil ile.

Adam: İmamlığın delaleti nedir?

İmam Rızâ: İlim ve davete icabet edilmesidir.

Adam: Gelecekte olacağına dair haberlerinizin kaynağı nedir?

⁹ Diyalogun tamamı için bk. Şeyh Sadûk, *İlelü'ş-şerâi'* (Necf: Mektebetü'l-Haydariyye, 1966), 1/174.

¹⁰ Muhaddes olmanın imamların bilgi kaynakları içerisindeki yeri ve muhaddes olma ile ilgili Şîa içerisindeki tartışmalar için bk. Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnâd* (İstanbul: Klasik, 2017), 157-169.

İmam Rızâ: Bu bize Hz. Peygamber'in va'didir.

Adam: İnsanların kalplerinde olanı haber vermenizin keyfiyeti nedir?

İmam Rızâ: Allah Resûlü'nün "Mü'minin firâsetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar" hadisi sana ulaşmadı mı?

Adam: Ulaştı.

İmam Rızâ: Hiçbir mü'min yoktur ki, imanın gücü ve ilminin derecesi nispetinde Allah'ın nuruyla bakmasın. Allah bizden olan imamları tüm Müslümanlar arasında bir fırka olarak birleştirdi. Allah muhkem kitabı Kur'ân'da "Şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır." buyurmaktadır. Mütevessimlerin ilki Rasûlullah, ondan sonra Emiru'l-mü'minin (Hz. Ali), sonra Hasan ve Hüseyin, onlardan sonra Hz. Hüseyin'in soyundan kıyamete kadar gelecek olan imamlardır.¹¹

Bu diyalog, Ca'fer es-Sâdık ile Medine Emîri Muhammed b. Harb el-Hilâlî arasındaki konuşmalarla benzerdir. Her iki konuşmada da imamların insanların kalplerinde olanı nasıl bildikleri merak konusu olmuştur. Ca'fer es-Sâdık gibi Ali el-Rızâ da imamların insanların içlerinden geçirdikleri şeyleri Allah'ın nuruyla gördüklerini ifade etmiştir. Bu bilginin delili olarak ise firâset hadisi ve ilgili ayeti referans göstermiştir. İmamın insanların kalbinden geçenleri bilmesi yanında gelecekteki olaylardan haber vermesi de muhaddes olmalarının bir neticesidir. Diğer taraftan bu diyalog, gaybet öncesi dönemde Şîa içerisinde imamların muhaddes olmalarını kabul etmeyenlere karşı bir delil niteliği de taşımaktadır.¹²

Bu rivayetin dikkat çeken farklı bir yönü daha bulunmaktadır. Önceki rivayetlerde, mütevessim lafzı ile tüm imamlar kastedilmiş, herhangi bir ayrıma gidilmemiştir. Buna göre mütevessim olanlar, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamlardır. Ancak bu hadiste ise mütevessimlik vasfı Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ardından Hz. Hüseyin evladına hasre-

¹¹ Diyalogun tamamı için bk. İbn Bâbeveyh, *Uyûnü ahbâri'r-Rızâ* (as), thk. Hüseyin el-A'lemî (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1984), 1/216; Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-envâri'l-câmi'a li-düreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr* (Beyrût: Müessesetü'l-Vefâ, 1983), 25/134-135.

¹² İmamların muhaddes olmasının bilgi kaynağı olarak kabulünde Şîa içindeki tartışmalarla ilgili daha fazla bilgi için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 164-169.

dilmiştir. Bu ayrımın temel sebebi, imâmetin Hz. Hüseyin soyundan devam ettiği düşüncesi olmalıdır.¹³ Rivayetle ilgili dikkat çeken diğer bir husus ise Ali er-Rızâ'nın da mütevevssimlik sıfatına sahip olması ve bu sığata sahip olmasının Hz. Peygamber'in vadi üzere olduğunu belirtmesidir. Dolayısıyla Ali er-Rızâ'dan nakledilen bu rivayetin, babası Musa el-Kâzım'ın ölümünden sonra ortaya çıkan Kat'iyye ve Vâkife fırkalarının çekışmesi neticesindeki kriz döneminde Ali er-Rızâ'nın sonraki imam olması yönünde bir delil olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴

İlgili hadisin İsnâaşeriyye'nin lehine kullanıldığını gösteren başka bir karrine daha bulunmaktadır. Tûsî'nin (ö. 460/1067) *el-Emâlî*'sinde "Ebû Muhammed el-Fehhâm → Mansûrî → İsa b. Ahmed → Ali en-Nakî → Muhammed et-Takî → Ali er-Rızâ → Musa el-Kâzım → Ca'fer es-Sâdik" kanalıyla gelen rivayete göre Muhammed el-Bâkır, firâset hadisini zikredip ardından Hicr Sûresi'nin 75. ayetini okumuştur.¹⁵ Görüldüğü üzere hadisi İsnâaşeriyye'nin altı imamı birbirinden nakletmiştir. Yedinci imam Musa el-Kâzım ve sonraki imamların senedde yer alması, imâmetin bu silsileyle devam ettiğini göstermesi yönünden İsnâaşeriyye düşüncesini desteklemektedir. Her ne kadar bu senedle birçok hadis nakledilse de firâset hadisinin böyle bir senedle gelmesinin, Kat'iyye ve Vâkife fırkalarının ihtilafında İsnâaşeriyye'nin kendileri açısından haklılığını vurguladığı açıktır.¹⁶

Netice itibarıyla bu başlık altında yer verilen rivayetlere bakıldığında ayetin içinde bulunduğu firâset hadisinin iki defa Muhammed el-Bâkır, birer defa Ca'fer es-Sâdik ve Ali er-Rızâ tarafından Hz. Peygamber'e nispet edildiği

¹³ İmâmetin Hz. Ali, iki oğlu Hasan ve Hüseyin ile Hüseyin'in soyundan peşi sıra gelen dokuz kişiyle devam etmesi hakkında bk. Şeyh Sadûk, *İlelü's-şerâi'*, 97-98; Küleynî, *el-Kâfi*, I, 526-534.

¹⁴ Musa el-Kâzım ölümünden sonra ortaya çıkan fırkalar ve Ali er-Rızâ'nın tavrı hakkında daha fazla bilgi için bk. Metin Bozan, *İmâmîyye Şiâsi'nin Oluşumu: Masum On İki İmam İnançının Ortaya Çıkışı* (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 189-213.

¹⁵ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Emâlî*, thk. Kısmü Dirâseti'l-İslâmiyye Müessesetü Ba'se, Tahran: Dâru's-Sekâfe, 1994, 294. Bu rivayet için ayrıca bk. Hür el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîâ*, 8/486; Meclisî, *Bihârü'l-encâr*, 24/128.

¹⁶ Rivayetlerin anlaşılmasında mezhebî temayülün etkisi ile ilgili bir çalışma için bk. Yusuf Oktan, "Mehdînin Nesebi Hakkındaki Rivâyetlerin Yorumlamasında Mezhebî Temâyül" *İslâmî İlimler Dergisi*, 24/2 (2021), 7-30.

görülmüş, bir rivayette ise Muhammed el-Bâkır hadisi Hz. Peygamber'e atfetmeden nakletmiştir ki bu durumun Şîa için sıhhat açısından sorun teşkil etmediği belirtilmelidir.¹⁷ Ancak lafzı tamamen aynı olan rivayetin iki farklı râvi tarafından Muhammed el-Bâkır'dan nakledilmesi, hatta aynı lafızla farklı imamlardan nakilde bulunulması şüphe uyandırmaktadır. Ne var ki nakledilen hadislerde ortak râvilerin yer almaması ve bunun yanında yeterli bilgiye sahip olunmayan râvilerin bulunması takibi zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan bir râvinin Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'tan hadis işitmesi teorik olarak mümkünse de aynı zaman diliminde Ali er-Rızâ'dan işitmesi söz konusu değildir. Ancak Şîa, bu durumu imamların farklı bilgi kaynaklarına sahip olması ile izah etmektedir.¹⁸ Nitekim bu başlıktaki son hadiste imamların Ehl-i beyt isnadıyla yaptığı nakil, bu hususun bir örneğidir.

Ehl-i sünnet'ten geçiş ihtimali yönünden bu başlıktaki isnadlara bakıldığında, "Ebû Cemîle → Mufaddal b. Salih → Câbir el-Cu'fî → Muhammed el-Bâkır" isnadında yer alan râvilerin Sünnî ricâl eserlerinde yer aldığı görülür. Diğer isnadlardaki râvilerden birkaçı hakkında yer alan bilgiler ise detaylı değildir. Bundan dolayı geçiş ihtimali sadece Câbir el-Cu'fî rivayeti için söz konusu olabilir. Erken dönem Şîi ricâl eserlerinde, Câbir'in muhtelit olduğu, rivayetlerinin halka nakledilmemesi gerektiği ve Muhammed el-Bâkır'ın yanına bir kere girdiğine dair tenkitlerden bahsedilirken, daha sonraki kitaplarda bu nakillerin zayıflığından ve takiyyeden bahsedilerek onun rivayetlerinin geçerliliği vurgulanmıştır.¹⁹ Sünnî kaynaklarda ise Câbir'i tevsik edenler bulunmakla birlikte birçok münekkit, onu recat görüşünden dolayı tenkit etmiş ve Şîi alimlerden kabul etmiştir.²⁰ İki ekol arasındaki ortak nokta ise ondan nakilde bulunan Amr b. Şimr ile Ebû Cemîle gibi isimlerin zayıf kabul edilme-

¹⁷ Kuzudişli, "Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", 62.

¹⁸ İmamların bilgi kaynakları hakkında daha fazla bilgi için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 82-174.

¹⁹ Tüsterî, *Kâmûsü'r-ricâl* (Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1990), 2/537-46. Câbir'in her iki mezhepteki ricâl değerlendirmeleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 268-270.

²⁰ Ukayli, *ed-Duafâü'l-kebîr*, thk. Abdülmu'ti Emin Kal'acî (Beyrut: DKİ, 1984), 4/1291/191-95; Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicavî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 1/379-84.

sidir.²¹ Buna göre hem Şîa hem de Ehl-i hadis irtibatlı olan Câbir'in bu hadisi, her iki ekolün ders meclislerinde nakletmesi suretiyle geçişi sağladığı söylenebilir. Ancak Câbir rivayetine sadece Şîa'da rastlanması yanında ondan nakilde bulunan Amr'ın aşırı tenkide uğraması, geçişi tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca Câbir'in akranı olan farklı râvilerin de ilgili hadisi aynı lafızla Muhammed el-Bâkir'dan nakletmesi bu ihtimali azaltmaktadır.

2. İlgili Ayetle Bağlantısız Rivayetler

Firâset hadisi, Hicr Sûresi 75. ayetiyle bağlantısı olmadan da Şîi hadis kitaplarında yer almıştır. Konuyla ilgili rivayetlerin bulunduğu en erken kaynaklar, Berkî'nin (ö. 274/887) *Kitâbü'l-Mehâsin*'i ve Saffâr'ın *Besâiru'd-derecât*'ıdır. Belirtilen eserler dışında, yukarıda olduğu gibi ilgili rivayetler *Kütüb-i erba'a* ve sonraki kaynaklarda da yer almıştır. Berkî ve Saffâr'ın naklettiği metinde Ali er-Rızâ'nın ashabından Süleyman b. Ca'fer el-Ca'ferî şöyle demektedir:

İmam Ebü'l-Hasan Ali er-Rızâ'nın yanındaydım. Bana şöyle söyledi: "Mü'minin firâsetinden kork! Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar." Bir süre sustum uygun bir anda ona "Canım sana feda olsun. 'Mü'minin firâsetinden kork! Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar' dediğini işittim" dedim. Ali er-Rızâ şöyle cevap verdi: "Evet Süleyman, Allah mü'mini kendi nurundan yarattı, onları kendi rahmetiyle boyadı ve onlardan bizim velayetimiz üzerine misak aldı. Mü'min, babası ve annesi dolayısıyla mü'minin kardeşidir. Babası nur, annesi ise rahmettir. İşte böylece mü'min kendisinde yaratılan bu nurla bakar."²²

Bu rivayet, Şîa'nın imâmet anlayışıyla ilgili bilgiler vermesi yönüyle dikkat çekmektedir. Süleyman el-Ca'ferî'nin rivayetin mahiyetine yönelik sorusuna, Allah'ın nuruyla bakmanın keyfiyeti açıklamak ve yaratılmaları esna-

²¹ Ukaylî, *ed-Duaî'ü'l-kebîr*, 3/275; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: DKİ, 1952), 6/239-40; İbn Adî, *el-Kâmil fî duaî'ü'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: DKİ, 1997), 6/226; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 28/409-10; Ethem Ruhi Fırlalı, "Câbir el-Cu'fî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV, 1992), 6/532.

²² Berkî, *Kitâbü'l-Mehâsin*, thk. Celâlüddîn el-Hüseynî (Tahran: Dâru'l-Kütübü'l-İslamî, 1951), 131; Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 375.

sında mü'minlerden imamların velayetine dair misak alındığı belirtilerek cevap verilmiştir. Buna göre imamların velayetinin kabul edilmemesi misakın yerine getirilmemesi anlamına gelmektedir ki bu husus, Şîa'nın imâmet anlayışının temel dayanaklarından biridir. Fark edileceği üzere yukarıda firâset hadisi İmam Rızâ tarafından Hz. Peygamber'e nispet edilerek rivayet edilmişti, burada ise rivayet Ali er-Rızâ'nın sözü olarak nakledilmiştir.²³

İlgili hadisin anlamına yönelik başka bir diyalog Muâviye b. Ammâr ile Ca'fer es-Sâdık arasında geçmektedir. Bu diyalog, Şîi hadis kitapları arasında en erken *Besâiru'd-derecât*'ta yer almıştır. "Hüseyin b. Muâviye → Muhammed b. Süleyman → Babası → İsa b. Eslem" tarikiyle gelen rivayete göre Muâviye b. Ammâr, ondan duyduğu firâset hadisinin manasını sorunca Ca'fer es-Sâdık, "Muâviye, Allah mü'minleri kendi nurundan yarattı, rahmetiyle onları boyadı (rahmetine gark etti) ve kendisini tanıttığı gün bizim velayetimizi bilmeleri hususunda onlardan misak aldı. Mü'min, babası ve annesi dolayısıyla mü'minin kardeşidir. Babası nur, annesi rahmettir. Böylece mü'min kendisinden yaratıldığı bu nurla bakar" sözleriyle cevap verir.²⁴ Bu diyalog, öncekiyle birebir aynıdır. Tarih açısından bakıldığında Muâviye b. Ammar ile Ca'fer es-Sâdık arasında geçen konuşmanın daha önce olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Ancak iki farklı imama benzer bir sorunun sorulması ve aynı cevabın alınması, bu tür hadislerin imamlara nispetinde ve özellikle imamdan hadis alan râvilerin belirlenmesinde sorunların bulunduğunu göstermektedir. Zira farklı şahısların aynı soruyu imama sorması ve aynı cevabı alması pek muhtemel gözükmemektedir. Bu sorun ise yüksek ihtimalle sonraki dönemki râvilerden kaynaklanmaktadır. Bu konunun çözümü için ek delillere ihtiyaç duyulduğu, bunun yanında sadece firâset hadisi üzerinden bu takibi yapmanın mümkün olmadığı açıktır.²⁵

Burada konuyla ilgili önceki kaynaklardan farklı olarak sonraki dönem kaynaklarında görülen iki rivayete daha yer verilebilir. Râvendî'nin (ö.

²³ Süleyman el-Ca'ferî'nin naklettiği başka bir rivayette diyalog olmaksızın firâset hadisi, İmam Ali er-Rızâ'nın kavli olarak ona nispet edilmiştir. Bk. Hür el-Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa*, 8/423.

²⁴ Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 376; İbn Bâbeveyh, *Fezâilü'ş-Şîa* (Tahran: İntişârâtü Âbidi, t.y.), 26.

²⁵ Aynı hadisin farklı imamlara nispeti meselesi ve bu konudaki bazı örnekler için bk. Kuzudışli, *Şîa ve Hadis*, 302-304.

573/1178) *en-Nevâdir* isimli eserinde Hz. Ali, firâset hadisini ayete işaret etmeksizin Hz. Peygamber'den nakletmiştir.²⁶ Ancak Meclisî'nin (ö. 1111/1699) *Bihârü'l-envâr*'ında farklı bir nispet söz konusudur:

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Ali şöyle demiştir: "Mü'minin firâsetinden korkun! Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar." İbn Abbas ardından, Hz. Ali'ye "Allah'ın nuruyla nasıl bakılır?" sorusunu yöneltmiş, Hz. Ali de "Bizler Allah'ın nurundan yaratıldık, şîamız da bizim nurumuzun parıltılarından yaratıldı. Onlar; temiz ve pak, iyi, mütevessimlerdir. Onların nuru, karanlık gecede dolunay gibi kendileri dışındaki herkesi aydınlatır."²⁷ Meclisî öncesinde hiçbir eserde rastlanılmayan bu rivayette ilgili hadis, Hz. Ali'ye nispet edilmiştir. Nakle göre Hz. Ali mezkûr hadisi, kendinin ve şîasının Allah'ın nurundan yaratılması şeklinde şerh etmiştir. Ayetten bahsedilmemekle birlikte Şîa, mütevessimler olarak vasıflandırılmıştır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, önceki rivayetlerde mütevessimlik sıfatı sadece imamlar için söz konusuysen, burada tüm Şîa'ya verilmiştir. Geç dönemlerde rastlanan bu rivayetin Şîa'nın imâmet anlayışının geçerliliğine işaret ettiği açıkça görülmektedir.

Bu başlık altındaki hadislerin Ehl-i sünnet'ten Şîa'ya geçişine bakılacak olursa, Muâviye b. Ammâr dışındaki râviler hakkında Ehl-i sünnet kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmadığı belirtilmelidir. Muâviye ise çok az rivayeti olan ve Şîî olarak isimlendirilmeyen bir râvidir.²⁸ Bundan dolayı firâset hadisinin Ehl-i sünnet'ten geçiş ihtimali zayıf gözükmemektedir. Netice olarak hem Ehl-i sünnet hem de Şîa için geçiş ihtimallerine dair verilen bilgiler birlikte değerlendirildiğinde Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarında farklı râvilerle nakledilen firâset hadisi için iki ihtimal bulunmaktadır: Bunların ilki bu rivayetin Sünnî ve Şîî râviler tarafından bilindiği ve her iki mezhebin hadis meclislerinde ayrı ayrı nakledildiği şeklindedir. Buna göre firâset hadisi için mezhepler arası bir rivayet geçişinden bahsedilemez. İkinci ihtimal ise bu hadisin Sünnî ya da Şîî hadis halkalarından bir diğerine intikal ettiği şeklin-

²⁶ Fazlullah b. Ali er-Râvendî, *en-Nevâdir*, thk. Saîd Rızâ Ali Askerî (Kum: Dâru'l-Hadis, 1957), 100.

²⁷ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 25/21.

²⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/202-.

dedir. Ancak eldeki veriler bu hadisin, iki ekol arasındaki geçişine dair net bir veri sunmamaktadır.²⁹

İsnad geçişinin olmadığı anlaşıldığına göre, anlam geçişi üzerinde durulabilir. Yukarıda verilen bilgiler Şîa'nın hadise nasıl bir anlam yüklediğini göstermekle birlikte buna ek olarak ilgili ayet hakkındaki rivayetler de bu hususa katkı sağlayacaktır. Zira bu rivayetler, Şîi hadis kaynaklarında firâset hadisleriyle aynı babın altında yer verilerek aynı kapsamda değerlendirilmiştir. Nitekim aşağıda görüleceği üzere imamlar, hadise işaret etmedikleri halde ayetin yorumuna hadisin manasını dahil etmişlerdir.

3. İmamların İlgili Ayete Yükladıkları Anlam

İmamların insanların bilmediği şeyleri ihtiyaç duymaları halinde nasıl bildiği sorusuna cevap olması ve yukarıdaki bilgileri pekiştirmesi açısından hadisle birlikte zikredilen Hicr Sûresi 75. ayetinin nasıl anlaşıldığına değinilebilir.³⁰ Bilindiği üzere ilgili ayet Lût kavminin kıssasıyla ilgilidir. Lût kavminin helak edilmesinde düşünen ve ibret alanlar için (mütevessimler) birçok ibretlerin olduğu belirtilmiştir. Ayetin tefsiriyle ilgili Şîi müfessirlerden Tabersî (ö. 548/1154), buradaki mütevessim ifadesini mütefekkir ve ibret alan manasında anlamış, daha sonra Mücâhid'den bu meyanda nakilde bulunmuştur.³¹ Ayyâşî (ö. 320/932) ise Ca'fer es-Sâdık'ın ayetteki ifade için "Onlar Ehl-i beytin vâsileridir" şeklinde bir açıklaması olduğunu nakletmiştir. Yine Ayyâşî tefsirinde Ebû Basîr tarikiyle Ca'fer es-Sâdık'ın ayetle ilgili "Mütevessim (imam) Allah'ın nuruyla bakar, Onun lisanıyla konuşur ve dilediği hiçbir şey ona gizli kalmaz" ifadelerine yer vermiştir.³²

Tefsirlerde Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen rivayetlerin benzerleri hadis kitaplarında hem ona hem babasına hem de Hz. Ali'ye nispet edilmiştir. "Asha-

²⁹ Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında geçişin tespit edilemediği başka ortak hadis örnekleri için bk. Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili*, 107-122.

³⁰ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*'ın "İmamların Mütevessimler Olduğu ve İnsanların Durumlarını Bildiği Babı"nda hadisle birlikte zikretmeksizin imamların ayetler hakkındaki tefsirlerini verir (Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 24/123-127).

³¹ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 24/123.

³² Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, thk. Haşim Resûlî (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1991), 2/269.

bımızdan bazıları → Muhammed b. el-Hüseyin → Muhammed b. Eslem → İbrahim b. Eyyüb → Amr b. Şimr → Câbir el-Cu'fi" senediyle Muhammed el-Bâkır, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Allah, ruhları bedenlerden iki bin sene önce yaratmıştır. Allah, ruhları bedenlere koyunca, onların alınlarına kimin mü'min kimin kafir olacağını, başlarına gelecek şeyleri, bir farenin kulağı kadar küçük de olsa iyi ve kötü amellerini yazmıştır. Daha sonra bunu Kur'ân'da Peygamber'ine "*Şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır.*" şeklinde indirmiştir. "Rasûlullah, mütevessimdi. Ondan sonra ben ve soyumdan gelen imamlar mütevessimlerdir."³³ Bu rivayet, farklı tariklerle olayla bağlantılı olarak da nakledilmiştir. Rivayete göre kocasını suçlayan bir kadın, kendi lehine hüküm vermesi için Hz. Ali'ye gelir. Hz. Ali, önceden haberi olmamasına rağmen olayın içyüzünü bilerek kadının aleyhine hüküm verir. Kadın verilen hükümden razı olmayıp kendisine haksızlık yapıldığını dile getirince, Hz. Ali kadının sakladığı sırrını söyler. Bunun üzerine kadın meclisi hızla terk eder. Bu olaya uzaktan şahit olan Amr b. Hureys (ö. 85/704), kadını takip durumu sorunca Hz. Ali'nin haklı olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Hz. Ali'ye gelerek "seni kehanetle tanımazdık" der. Hz. Ali ise bunun kehanet olmadığını belirterek yukarıdaki ifadelerini dile getirir ve kadına bakınca simasından olayın iç yüzünü anladığını ifade eder.³⁴ Hz. Ali'ye nispet edilen bu rivayetlerde mütevessimlerin ilki Hz. Peygamber kabul edilmiş, ondan sonra mütevessim olma sıfatı ise Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere hasredilmiştir. Mütevessim özelliğinin imamlara tahsisini, Şîa'nın imâmet anlayışının bir yansıması olarak görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'den sonra itaat merciinin imamlar olması, Şîi düşüncenin açık bir göstergesidir. Diğer taraftan olayla birlikte nakledilen rivayetler, mütevessimlik sıfatına yüklenen anlamı da teyit etmektedir.

Aynı eserdeki "Ebü'l-Fazl el-Alevî → Saîd b. İsa → İbrahim b. el-Hakem b. Zahîr → Babası → Şerîk b. Abdullah → Abdüla'lâ et-Taglibî → Ebû Vakkâs → Selmân el-Fârisî" tarikiyle gelen başka bir rivayete göre ise Hz. Ali ilgili ayete hakkında yaptığı açıklamada "Rasûlullah yaratılanları simalarından

³³ Saffâr, *Besâiru'd-derâcât*, 376-77.

³⁴ Saffâr, *Besâiru'd-derâcât*, 374, 376; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 24/126-127. Muhammed el-Bâkır dışında Esbağ b. Nübâte, Ca'fer es-Sâdık ve Haris el-A'ver aynı olayı Hz. Ali'den farklı bağlamlarla nakletmişlerdir (Saffâr, *Besâiru'd-derâcât*, 377-80).

tanırdı. Ben ondan sonraki mütevessimim. Benden sonra soyumdan kıyamete kadar gelen imamlar mütevessimlerdir” demiştir.³⁵ Bu rivayet, kıyamet gününe kadar gelen Hz. Ali evladının mütevessim sıfatına sahip olacağı ifadeyle diğerinden ayrılmaktadır. Bu rivayete göre, imâmet sürekli devam edecek ve gelen her imam mütevessim sıfatına sahip olacaktır. Nitekim bu durum Şîa'nın imâmetin insanlığın sonuna dek, Hz. Ali'nin soyundan devam edeceği görüşüne de uygundur.³⁶ Diğer taraftan “kıyamete kadar” ifadesi, imâmetin sadece on iki imam ya da diğer sayılarla sınırlı olmadığına da işaret etmektedir. Genel görüşe göre on birinci imam Hasan el-Askerî'nin Abbâsiler'den korumak için gizlediği oğlu Muhammed'in babasının vefat tarihi olan 260/874 yılında küçük gaybete (el-gaybetü's-sugrâ), son sefirin öldüğü 329 tarihinden sonra kendisiyle irtibat kurulamayınca büyük gaybete girdiği kabul edilmiştir. 4/10. yüzyıl sonralarında ise imamların sayısı on iki ile sınırlandırılmıştır.³⁷ Hz. Ali'ye nispet edilen rivayetin Saffâr'ın *Besâiru'd-derecât* isimli eserinde geçtiği dikkate alındığında, bu rivayetin on iki imam anlayışından önce kaydedildiği ve mezhep içi ayrımların görülmesine katkı sağladığı ifade edilebilir.

Hz. Âli'ye benzer şekilde Muhammed el-Bâkır'ın da ayetle ilgili yakın ifadeler kullandığı nakledilmiştir. “Sindî b. er-Rebî' → İbn Faddâl → İbn Râib” tarikiyle gelen rivayete göre Ebû Bekir el-Hadramî, Muhammed el-Bâkır'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Her yaratılanın mü'min mi kafir mi olduğu altında yazılmıştır. Bu bilgi sizlere gizliyen Âl-i Muhammed'den olan imamlara gizli değildir. İmamlar, muhataplarının mü'min mi kafir mi olduklarını bilirler.” dediğini rivayet etmiştir. Muhammed el-Bâkır, sonra ilgili ayeti okumuş ve imamların mütevessimler olduğunu dile getirmiştir.³⁸

³⁵ Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 377. Bu rivayetin bir benzeri için bk. İbn Şehrâsub, *Menâkıbü Ali Ebi Tâlib* (Necef: Mektebetü'l-Haydariyye,1956), 3/202.

³⁶ M. Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 148.

³⁷ Ethem Ruhi Fıçlalı, “İsnâaşeriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2001), 23/142-143. İsnâaşeriyye'nin ortaya çıkışı hakkında daha fazla bilgi için bk. Bozan, *İmâniyye Şîası'nın Oluşumu*, 263-319.

³⁸ Saffâr, *Besâiru'd-derâcât*, 374; Şeyh Müfid, *el-İhtisâs* (Silsiletü müellefâti's-Şeyh el-Müfid: 7, Beyrût: Dâru'l-Müfid, 1994), 302.

Ayette geçen mütevessimlerin imamlar olduğuna dair açıklamalar, daha çok Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilmiştir. Bu nakillerin bazılarında ayetin zikrinde sonra mütevessimlerin sadece imamlar olduğu bilgisi yer alırken bazısında Ca'fer es-Sâdık'ın ihtiyaç anında bu ayete başvurduğu ve geniş açıklamalar yaptığı görülmüştür. "Muhammed b. Yahya → Hasan b. Ali el-Kûfi → Übeys b. Hişâm → Abdullah b. Süleyman" senediyle nakledilen rivayette Ca'fer es-Sâdık, mütevessimlerin imamlar olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Başka bir rivayette ise Ca'fer es-Sâdık, Fırat nehrinin yakınlarında bulunan el-Hît beldesinden gelen bir adamın ayet hakkındaki sorusuna cevaben "Mütevessimler bizleriz ve doğru yol bizim takip ettiğimizdir" demiştir.⁴⁰

Ca'fer es-Sâdık'ın mütevessimlerden kastedilenin imamlar olduğunu belirttiği rivayetlerde imamın muhataplarının iç dünyalarında olanları bilebilmeleri söz konusu edilmiştir. "Ahmed b. Hüseyin → Ahmed b. İbrahim → Hasan b. el-Berâ → Ali b. Hassân" tarikiyle gelen rivayette Abdurrahman b. Kesîr, Ca'fer es-Sâdık ile hac esnasında beraber bulunur ve ona çeşitli sorular sorar. Bu sorulardan birinde ona dostlarını ve düşmanlarını tanıyıp tanımadığını sormuştur. Ca'fer es-Sâdık ise "Doğan her kişinin mü'min mi kafir mi olduğu alına yazılmıştır. Bir adam velayetimize girmek ve düşmanlarımızdan emin olmak için bize geldiğinde onun alında mü'min mi kafir mi yazılı olduğunu biliriz" sözleriyle cevap verdikten sonra mezkûr ayeti okumuştur. Sonrasında ise düşmanlarını dostlarından böyle ayırt ettiklerini belirtmiştir.⁴¹

Ca'fer es-Sâdık'ın mütevessim vasfıyla insanların gizli durumlarını bilmelerine dair benzeri bir vakıa "Hasan b. Ali b. Abdullah → Übeys b. Hişâm → Abdullah b. Süleyman" tarikiyle nakledilmiştir. Bu örnekte bazı kişiler İmam Ca'fer'e sorular sormuş, o da hepsine ayrı ayrı cevap vermiştir. Olayı nakleden Abdullah b. Süleyman imamın bu hususları nasıl bildiğini sorunca Ca'fer es-Sâdık, Hicr Sûresi 75. ayetine işaret ederek mütevessimlerin imamlar olduğunu belirtmiş, ardından imamın muhatabını çeşitli yönleriyle tanıdığını hatta duvarın arkasındaki sesin kime ait olduğunu bilebildiğini dile getirmiş-

³⁹ Küleynî, *el-Kâfi*, 1/219.

⁴⁰ Saffâr, *Besâiru'd-derâcât*, 375; Küleynî, *el-Kâfi*, 1/218. Başka bir rivayette Ca'fer es-Sâdık, Ehl-i beyt'ten bir adamın sorusuna karşılık aynı cevabı vermiştir (Saffâr, *Besâiru'd-derâcât*, 377).

⁴¹ Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 378.

tir.⁴² Ayete getirilen bu yorum da diğerlerinde olduğu gibi imamların insanların durumlarını bildiğini gösterir. Ancak burada imamların bilgisi, duvarların arkasından işitilen seslerin ve bir adama bakıldığında kim olduğunun bilinmesi gibi somut örnekler üzerinden teyit edilmiştir.

Yaratılanların alınlarında mü'min mi kafir mi olacaklarının yazılı olması ve imamların bunu bilmek suretiyle düşmanlarını tanıması, diyalog ve olay verilmeksizin başka rivayetlerde de yer almıştır. Ammâr b. Ebî Matrûf'un naklettiğine göre Ca'fer es-Sâdık "Herkesin alınlarında mü'min mi yoksa kafir mi olduğu yazılmıştır. Bu bilgi, sadece imamlar ve vasilere gizli değildir" demiş ve ilgili ayeti zikretmiştir. Ardından kendilerinin mütevessimler olduğunu, yanlarına girenleri bu alametten bildiklerini dile getirmiştir.⁴³ Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen iki metinde de imamlar, muhataplarının mü'min ya da kafir olduklarını bilen kimseler olarak nitelenmişlerdir. İlk rivayetin sonunda doğru yolun kendilerinin üzerinde bulunduğu yol olarak tarif edilmesi, mezhebin haklılığına işaret ederken ikinci rivayette *imamlar* lafzı yanında *vâsiler* lafzına yer verilmesi, bu haklılığın kendilerinden kaynaklanmayıp naslarla sabit olduğunu göstermeye matuftur.

Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen rivayetlerin benzer lafızlarla ve farklı olaylar bağlamında nakledilmesi gayet tabiidir. Ancak bağlamı olan hadislerin çok az farkla başka imamlardan da rivayet edilmesi dikkat çekicidir. Yukarıda geçtiği üzere "İmamlar, muhataplarının mü'min mi kafir mi olduklarını bilirler" rivayeti bağlamı olmadan Muhammed el-Bâkır'dan da nakledilmişti. Bu rivayetle Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen rivayet arasında takdim-tehir dışında büyük oranda lafız farklılığının olmadığı görülür. Benzer ifadelerin farklı kişilere nispet edilmesi metnin sıhhati açısından problem olarak görülebilir. Ancak yukarıda zikri geçtiği gibi imamların bilgileri birbirlerine tevarüs ettiği için bu durum Şîa için problem oluşturmamıştır. Aynı hadisin farklı imamlara nispeti Şîa için sorun teşkil etmese de bu bağlamdaki hadislerin farklı imamlar tarafından nakledilmesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Bununla birlikte yukarıda zikredildiği üzere sadece bu rivayet üzerinden sorunun çözümlü mümkün gözükmemektedir. Netice itibarıyla imamların firâset hadisiy-

⁴² Saffâr, *Besâiru'd-derâcât*, 381; Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, 306; Meclisi, *Bihârü'l-envâr*, 24/124-125.

⁴³ Ebü'l-Feth el-Kerâceki, *Kenzü'l-fevâid* [Kum: Mektebetü Mustafvi, 1991], 125.

le bağlantı kurulmaksızın Hicr Sûresi 75. ayetine dair yaptığı açıklamalar, mütevezzimlerle kastın imamlar olduğuna ve onların bu sıfatla olayların iç yüzünü bilebildiklerine işaret etmektedir.

Firâset hadisinin Şîa'daki kullanımıyla ilgili bilgiler değerlendirildiğinde, ayetle birlikte yer verilen rivayetlerin ikisinin Muhammed el-Bâkır, birinin Ca'fer es-Sâdık, bir diğèrinin ise Ali er-Rızâ tarafından Hz. Peygamber'e nispet edildiği, ayetin yer almadığı rivayetler arasında ise Hz. Peygamber, Hz. Ali, Ca'fer es-Sâdık ve Ali el-Rızâ'dan birer hadis nakledildiği görölmüştür. Ayetin yorumuyla ilgili ise en fazla açıklama Ca'fer es-Sâdık'tan aktarılmıştır. Şîa'da aynı rivayetin farklı imamlar tarafından nakli sorun teşkil etmediği için bu farklılıkların büyük bir önemi yoktur. Ancak özellikle diyalog içeren nakillerin farklı kimselerden naklinin, aynı rivayeti farklı imamlara nispet etme ihtimalini zayıflattığı belirtilmelidir. Neticede ayet ve hadislerdeki mütevezzimlerin ve firâset sahiplerinin imamlar olduğuna yönelik ziyadeler, imamların muhaddes olmalarını desteklemesi yanında Şîa'nın Ehl-i sünnete karşı üstünlüğünün delili olarak görölmüştür. Şîa'nın mezhep içi oluşum süreçlerinde ise firâset rivayetlerine sonraki hadis kaynaklarında özellikle İsnâaşeriyye'nin lehine bazı ifadeler eklenildiği anlaşılmıştır.

Sened bakımından geçişten bahsedilemese de anlam yönüyle görünür bir benzerlik dikkat çekmektedir. Ayette geçen mütevezzimlerin kimler olduğuna ve hadisteki Allah'ın nuruyla bakmanın mahiyetine yönelik her iki mezhepteki rivayetlere ve açıklamalara bakıldığında, Şîi imam ve sûfilerin çıkarımlarının benzerliği görölmektedir.⁴⁴ Şîa, bu özellikleri sadece imamlara atfederek imamların her türlü bilgiye sahip olduğunu ve dolayısıyla dinin imamlarla yaşanabileceğini vurgulamıştır. Bilgiyi zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayırma girişimi, ilk defa 2./8. asrın ilk yarısında yaşayan Şîilerce gerçekleştirilirken onlar, firâset hadisinde de göröldüğü gibi bu özelliği imamlara atfetmişlerdir. Sûfiler ise 3./9. asırdan itibaren ilmin bâtınî yönünü dile getirmiş, ilgili ayet ve firâset hadisi gibi pek çok nassı bu bağlamda değerlendirmişlerdir.⁴⁵

⁴⁴ Sûfi ve Şîilerin, firâset terimiyle yakından ilgili olan bilgi kaynaklarından keşf hakkındaki fikirlerine dair bilgi için bk. Fehmi Soğukoğlu, *Sûfi ve Şîilerde Bilgi Anlayışı (Doğuşundan V/XI. Yüzyıla Kadar)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2017), 173-183.

⁴⁵ Muhittin Uysal, "Tespit ve Yorum Bakımından Sûfi Bilgisi ile İlgili Haberler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 210-12. Sûfilerin, imamlara atfedilen velayet

Diğer bir ifadeyle sûfiler, Şîa'nın imamlara attığı velayeti, sadece Ehl-i beyt'in imamlarına ait bir özellik olarak değil veliler için de geçerli kabul etmişler, Ehl-i beyt'in imamlarına işaret ettiği varsayılan ayet ve hadisleri daha geniş bir çerçevede yorumlamışlardır.⁴⁶ Ancak sûfilerin Şîa'dan etkilenme meselesinden kesin çizgilerle bahsetmek için sûfiler ile Şîilerin bilgi nazariyeleri, ekollerin doğuş ve gelişimleri, imam-şeyh(veli) benzeşimi, iki ekoldeki ortak kavramların analizi gibi konulara yönelik geniş araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁷ Bununla birlikte sûfilerin, genel olarak bâtın ilmini tesis ederken Şîa'nın bazı düşüncelerinden etkilendiği ya da yakın düşüncelere sahip olduğu söylenebilir.⁴⁸ Nitekim sûfi öğretilerinin Şîi anlayışla pek çok ortak yönü bulunmaktadır. Hatta sûfilerin bâtınî ilmin bir sonucu olan velayet anlayışını imamlar dışındaki kimselere atfetmeleri bizzat Şîiler tarafından tenkit edilmiştir.⁴⁹ Buna göre her iki ekolde aynı metinle yer alan firâset hadisinin velâyet ve muhaddes olma özelliklerini delillendirirken benzer bir argüman olarak kullanıldığı, ancak içerik bakımından farklı anlaşıldığı söylenebilir.⁵⁰ Böylece firâset hadisi, Şîa ve sûfilerin hem ortak yönlerinin hem de ayrıştıkları noktaların bir tezahürü olarak görülebilir.

özelliğini benimseme süreci hakkında ayrıca bk. Arthur Buehler, "İslam'ın İlk Dönemlerinde Örtüşen Akımlar: Tasavvuf Şeyhi ve Şii İmam", çev. Mehmet Atalay, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 7/1 (2014), 209-239.

⁴⁶ Şîa ve tasavvufun velayet anlayışı hakkında daha fazla bilgi için bk. Saida Daneva, "Şiilik ve Tasavvufta Velayet Kavramı: Bazı Mukayeseli Tahliller", *Doğu Araştırmaları*, 18 (2018), 45-62; Mehmet Şirin Ayış, "Tasavvufa Yönelik Eleştiriler Bağlamında 'Velâyet' Kavramının Kaynaklarda Ele Alınışı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 23/45 (2021), 46-57; Yunus Eraslan, *Şîa ve Tasavvuf Açısından İmâmet-Velâyet İlişkisi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 79-228.

⁴⁷ Tasavvuf ilminin oluşumunda Şîa'nın etkisi ve tasavvuf-Şîa etkileşimine dair geniş bilgi için bk. Kamil Mustafa eş-Şeybî, *es-Sılatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu': Anâsiriü's-şîa fi't-tasavvuf* (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1982), 1/369-512; Felah b. İsmail b. Ahmed, *el-Alâka beyne't-teşeyyu' ve't-tasavvuf* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2006), 264-339; Eraslan, *Şîa ve Tasavvuf Açısından İmâmet-Velâyet İlişkisi*, 15-77.

⁴⁸ Hakîm et-Tirmizî'nin velâyet konusunda Şîa'dan yararlanması hakkında bk. Eraslan, *Şîa ve Tasavvuf Açısından İmâmet-Velâyet İlişkisi*, 136-131.

⁴⁹ Nasrullah Pürcevâdî, "On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet", çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 236-42.

⁵⁰ İki mezhep arasındaki aynı rivayete farklı anlamların yüklenmesi ile ilgili başka örnekler için bk. M. Enes Topgöl, "Sünnî-Şîi İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 70-76.

Sonuç

Şîî hadis kitaplarında erken dönemden itibaren yer alan firâset hadisi, Ehl-i sünnetteki metnin aynısıyla hem Hz. Peygamber'e hem de imamlara nispet edilmiştir. Bu durum Şîa için sıhhat sorunu teşkil etmezken aynı lafızların, hatta aynı diyalogların farklı imamlara nispet edilmesi dikkat çekicidir. Öte yandan firâset hadisi aynı lafızlarla her iki ekolün hadis kitaplarında geçse de Şîî rivâyetlerde mezhebin lehine katkı sağlayan önemli ziyadelerin olduğu görülmüştür. Hadis ve ilgili ayet, imamların Allah'ın nuruyla yaratılmaları sebebiyle ihtiyaç duymaları halinde Allah'tan ilham alabilecekleri ve bu ilhamla muhataplarının kalplerindekini bileceklerine işaret eden açıklamalarla birlikte ele alınmıştır. Mütevessimlik ve firâset özelliği, imamların muhaddes olmalarını güçlendirmiş ve karşılaşılan sorunları çözümede imamların yetkin bir mercii olmalarını desteklemiştir. Şîa'nın kendi içinde ise Ca'fer es-Sâdık'a kadar mütevessimlik, tüm Hz. Ali evladına tahsis edilmişken Ali er-Rızâ'dan gelen rivayetlerde Hz. Hüseyin ile kayıtlanmıştır. Nitekim rivayetlerde gaybetten önce Hz. Ali soyundan kıyamete kadar gelecek imamların mütevessimler olduğundan bahsedilirken büyük gaybetten sonra kıyamete kadar ifadesi yer almamıştır. Bu yönüyle firâset hadisi, mezhebin gelişim seyri ve mezhep içi ekolleşme süreçlerini takip etme imkânı da vermiştir.

Sünnî ve Şîî senedlerde ortak râvilerin görülmemesinden dolayı rivayet yönünden hadisin bir mezhepten diğerine taşındığına dair kesin bir veri elde edilememiştir. Bu sonuç ilk bakışta çalışma için olumsuz bir durumu akla getirirse de yapılan incelemeler neticesinde böyle bir geçişten bahsedilememesi, bu hadisin her iki mezhebin ilim meclislerinde de nakledildiğinin bir delili görülebilir. Öte taraftan bu durum, başka argümanları ve araştırmaları gerektirmekle birlikte o hadisin sübûtu için bir delil olarak kabul edilebilir.

Firâset hadisininin Ehl-i sünnet'e nazaran Şîa'da önemli ziyadelerle nakledilmesinin tespiti yanında Ehl-i sünnet ve Şîa'nın karşılıklı ve her iki mezhebin kendi içinde anlayış farklılıklarının takip edilmesini sağlayacak bir özelliğe sahip olduğu da anlaşılmıştır. Bu yönüyle ilgili hadis ve ayete yüklenen anlam bakımından mezhepler arası bir geçişin olduğunu söylenebilir. Nitekim Ehl-i sünnet içerisinde sûfîlerin ilahi firâsetle muhatapların kalplerindekini ya da gizledikleri şeyleri bilmesi yönündeki görüşü, Şîa'da imamların muhaddes

olmalarına benzerlik teşkil etmektedir. Tarihî süreç takip edildiğinde sûfilerin, Şîa'nın imamlara hasrettiği bazı özellikleri tevarüs ederek ilgili ayet ve hadis gibi pek çok nassı, bâtinî ilim bağlamında yorumladıkları düşünülebilir. Ancak her iki ekolün dışarıdan etkilenmeden kendi yöntemlerine göre hadisi anlamış olmaları da muhtemeldir.

Kaynakça

- Âmilî, Muhammed b. el-Hasan el-Hür. *Vesâilü'ş-Şîa ilâ tahsili mesâilî'ş-şerâa*, thk. Müessesetü Âli'l-Beyt. Beyrut: İhyâu't-Türâsî'l-Arabî, 1983.
- Ayış, Mehmet Şirin. "Tasavvufa Yönelik Eleştiriler Bağlamında 'Velâyet' Kavramının Kaynaklarda Ele Alınışı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 23/45 (2021), 38-66.
- Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd. *Tefsîrû'l-Ayyâşî*. thk. Haşim Resûlî Muhallâtî. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1991.
- Berkî, Ebû Ca'fer. *Kitâbü'l-Mehâsin*. thk. Celâlüddîn el-Hüseynî. Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslamî, 1951.
- Buehler, Arthur. "İslam'ın İlk Dönemlerinde Örtüşen Akımlar: Tasavvuf Şeyhi ve Şii İmam". çev. Mehmet Atalay. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 7/1 (2014), 209-239.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu: Masum On İki İmam İnanıcının Ortaya Çıkışı*. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Darîeva, Saıda. "Şiilik ve Tasavvufta Velayet Kavramı: Bazı Mukayeseli Tahliller". *Doğu Araştırmaları*, 18 (2018), 45-62.
- Duman, Ayşe Nur. "Hadis Alanındaki Takrîbü'l-Mezâhib Literatürünün Değerlendirilmesi". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2022), 87-115.
- Duman, Ayşe Nur. *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili - Küleynü'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2022.
- Emin, Muhsin. *A'yânü'ş-Şîa*. thk. Hasan el-Emin. Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbuat, 1983.

- Eraslan, Yunus. *Şîa ve Tasavvuf Açısından İmâmet-Velâyet İlişkisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Felah b. İsmail b. Ahmed, *el-Alâka beyne't-teşeyyu' ve't-tasavvuf*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2006.
- Fığlalı, Ethem R. "Câbir el-Cu'fî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/532. Ankara: TDV, 1992.
- Fığlalı, Ethem R. "İsnâaşeriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/142-147. Ankara: TDV, 2001.
- İbn Adî. Ebû Ahmed el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: DKİ, 1997.
- İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk. *İlelü'ş-şerâi'*. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1966.
- İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk. *Uyûnü ahbâri'r-Rızâ* (as). thk. Hüseyin el-A'lemî. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1984.
- İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk. *Fezâilü'ş-Şîa*. Tahran: İntişârâtü Âbidî, t.y.
- İbn Ebî Hâtim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: DKİ, 1952.
- İbn Şehrâşub, Reşîdüddîn et-Tabersî. *Menâkıbü Ali Ebî Tâlib*. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1956.
- Kerâcekî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali. *el-Kenzü'l-fevâid*. Kum: Mektebetü Mustafvi, 1991.
- Kuzudişli, Bekir. "Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 59-92.
- Kuzudişli, Bekir. *Şîa ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnâd*. İstanbul: Klasik, 2017.
- Küleynî, Ebû Ca'fer. *el-Kâfî*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1986.
- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihârü'l-envâri'l-câmi'a li-düreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr*. Beyrût: Müessesetü'l-Vefâ, 1983.

- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Oktan, Yusuf. "Mehdînin Nesebi Hakkındaki Rivâyetlerin Yorumlamasında Mezhebî Temâyül". *İslâmî İlimler Dergisi*. 24/2 (2021), 7-30.
- Pürcevâdî, Nasrullah. "On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet". çev. Abdullah Kartal. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 233-242.
- Râvendî, Fazlullah b. Ali. *en-Nevâdir*. thk. Saîd Rızâ Ali Askerî. Kum: Dâru'l-Hadis, 1957.
- Saffâr, Ebû Ca'fer. *Besâiru'd-derecâti'l-kübrâ fî fedâili Âli Muhammed (as)*. thk. el-Hâc Mirzâ Muhsin. Tahran: Menşûrâti'l-Âlemî, 1984.
- Sarıkaya, M. Saffet. *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Soğukoğlu, Fehmi. *Sûfî ve Şiilerde Bilgi Anlayışı (Doğuşundan V/XI. Yüzyıla Kadar)*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Şeybî, Kamil Mustafa. *es-Silatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu': Anâsırü's-şîa fî't-tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1982.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdullah el-Ukberî, *el-İhtisâs (Silsiletü müellefâti's-Şeyh el-Müfid: 7)*. Beyrût: Dâru'l-Müfid, 1994.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Duafâü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'ti Emin Kal'acî. Beyrut: DKİ, 1984.
- Uysal, Muhittin. "Tespit ve Yorum Bakımından Sûfî Bilgisi ile İlgili Haberler". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 181-217.
- Tatlı, Mustafa. "Ortak Hadisler Bağlamında Ehl-i sünnet ve Şîa'ya Göre Firâset Rivayetinin Değerlendirilmesi". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (2022): 709-743.
- Topgül, Muhammed Enes. "Sünnî-Şîi İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 41 (2019), 45-83.

Tûsî, Ebû Ca'fer. *Emâlî*. thk. Kısmü Dirâseti'l-İslâmiyye Müessesetü Ba'se. Tahran: Dâru's-Sekâfe, 1994.

Tüsterî, Muhammed Takî. *Kâmûsü'r-ricâl*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1990.

Zehebî, Şemsüddîn. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.